

Lietuvos diplomatinis atstovavimas Vašingtone XX a. penktajame–šeštajame dešimtmetyje

Šio darbo tikslas – panagrinėti Lietuvos diplomatinio atstovavimo Vašingtone laikotarpį, apimantį XX a. penktąjį ir šeštąjį dešimtmečius. Konsulinis atstovavimas ir Lietuvos konsulų JAV veikla šiame straipsnyje dėl neišsamios istorinės medžiagos nebus nagrinėjami.

Po 1940 m. sovietų įvykdytos Lietuvos okupacijos Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone tapo bene svarbiausia Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) citadele. Arčiausiai JAV Valstybės departamento buvusi įstaiga stovėjo Lietuvos egzilinės diplomatijos forposte. Nuo 1940-ųjų iki 1991 m., kai likę Lietuvos egzilinės diplomatijos veteranai simboliškai perdavė savo įgaliojimus nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos užsienio reikalų ministrui¹, beveik visoje egzilinės diplomatijos veikloje vyravo JAV įtaka ir kontrolė. Todėl neišvengiamai Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone buvo JAV Valstybės departamento rupurolu Lietuvos egzilinei diplomatijai tvarkant tiek politinius, tiek finansinius reikalus.

Lietuvos egzilinės diplomatijos laikotarpis – išsūkis patiems diplomatams, jų pilietiškumo ir patriotiškumo patikrinimas. Tuo metu žmogiškasis veiksnys turėjo ypač didelę reikšmę atstovavimo stabilumui. Todėl kalbant apie veiklą diplomatinėse pasiuntinybėse visada mintyse reikia turėti patį diplomatinį atstovą, kurio charakterio savybės ir pažiūros turėjo daug įtakos tuo metu priimamiems sprendimams ir veiklai.

Lietuvos okupacijos laikotarpiu Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone dirbo keturi Lietu-

vos diplomatiniai atstovai: nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Povilas Žadeikis (1935–1957), reikalų patikėtiniai Juozas Kajeckas (1957–1976)², dr. Stasys Antanas Bačkis (1976–1987)³ ir Stasys Lozoraitis jaunesnysis (1987–1993)⁴. Šiame darbe, daugiausia remdamiesi S. Lozoraičio asmeniniu archyvu Romoje, mėginsime apžvelgti kalbamąjį laikotarpį išryškindami Lietuvos pasiuntinio P. Žadeikio vaidmenį LDT. Neatsitiktinai pasirinktos darbo chronologinės ribos iš esmės atitiko P. Žadeikio egzilinės diplomatijos veiklą. Šiandien dar daug ko nežinome, daug dokumentinės medžiagos yra neprieinama archyvuose, taip pat nemažai nesurašytos, tačiau išgyventos istorijos jau yra nuėjusi į užmarštį kartu su jos dalyviais. Tačiau nepaisant to istorijos tyrimų procesas vyksta, ir čia yra pirminis bandymas apžvelgti Lietuvos atstovavimo Vašingtone dvidešimtmetį.

LTD JAV nebuvo gausi. Remiantis 1939 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos išleistu diplomatinės tarnybos pareigūnų informaciniu žinyru, tuo metu Vašingtone dirbo Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras P. Žadeikis, raštvedė Albina Adžgauskaitė, Niujorke – generalinis konsulas Jonas Budrys, atašė Vytautas Stašinskas ir Anicetas Simutis, raštvedė Izabelė Stankutė, Čikagoje – konsulas Petras Daužvardis ir raštvedys Lionginas Labanauskas⁵.

Pirmomis Lietuvos okupacijos dienomis kai kurios Lietuvos diplomatinės atstovybės, gal daugiau paveiktos reziduojamų kraštų aplinkos nei Lietuvos gyvenimo realijų, iš pradžių nela-

bai suvokė Lietuvos politinės padėties pasikeitimo masto. Po 1940 m. birželio 15 d. naujosios prosovietinės vyriausybės sudarymo kai kuriose atstovybėse tai buvo siejama su vidaus politine kaita; manyta, jog Antano Smetonos valdymą pakeitė „nauja“ valdžia, kurioje figūravo iki to laiko Lietuvos gyvenime gerai žinomi neprosmetoninės orientacijos asmenys, tokie kaip Vincas Krėvė-Mickevičius, Ernestas Galvanauskas, Vincas Vitkauskas. Tuometinio užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus birželio 22 d. telegramoje visoms pasiuntinybėms rašoma, kad „naujoji vyriausybė sudaryta konstitucine tvarka, valstybės santvarkos esminiai pagrindai nepakeisti, teisėta nuosavybė neliečiama, numatomas politinės santvarkos pakeitimas bus vykdomas įstatymais [...]“⁶, o birželio 26 d. telegramoje Lietuvos pasiuntinybei Berne rašė, jog naujoji vyriausybė „[...] bus lojali tarptautiniams pažadams, kartu saugos Lietuvos nepriklausomybę [...]“⁷. Išsamios informacijos apie tuometinę padėtį Lietuvoje trūkumas ir prieštaravimas bei statytinio užsienio reikalų ministro raminančios telegramos kuriam laikui dezorientavo Lietuvos diplomatus. Ne išimtis ir Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis; telegramoje į Kauną jis rašė, kad „Lietuvos naujoji vyriausybė nuoširdžiai eina lietuvišku ir nepriklausomu keliu, kaip radikalus jis nebūtų“⁸. Tačiau ilgainiui radikalėjant Lietuvos vidaus politinei padėčiai, Lietuvos diplomatinėse atstovybėse sklaidėsi posmetoninio laikotarpio ir pomerkinės vyriausybės dirbtinai kurtas stabilumo ir nepriklausomybės išlaikymo mitas. Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis (kaip ir kiti pasiuntiniai likusiose Lietuvos pasiuntinybėse užsienyje⁹) 1940 m. liepos 22 d.¹⁰ ir rugpjūčio 3 d.¹¹ notose JAV vyriausybei pareiškė protestą dėl Sovietų Sąjungos okupacijos ir aneksijos Lietuvos atžvilgiu. Liepos 25 d. jis nusiuntė protesto telegramą ir į Kauną, kurioje teigė, kad tai „uzurpacija lietuvių tautos suverenumo, prieš ką protestuoju pareikšdamas, kad tokiais rinkimais sudaryto seimo aktai ne-

turi privalomos reikšmės. Teisėtumo atstatymui reikalinga karinės okupacijos ištraukimas, naujų rinkimų įvykdymas“¹².

Netrukus Lietuvos sovietinė vyriausybė atleido pasiuntinius (išskyrus Petrą Klimą¹³) iš diplomatinių pareigų, atėmė Lietuvos pilietybę, uždraudė grįžti į tėvynę ir konfiskavo jų turtą¹⁴.

Formaliai nutraukusi visus saitus su sovietine Lietuva, likusi LDT dalis užsienyje ir toliau atstovavo nepriklausomai Lietuvos valstybei. Toks Lietuvos diplomatų egzilinės veiklos pobūdis visiškai priklausė nuo valstybės, kurioje jie rezidavo, politinio nusistatymo. Vadinamajam „Liaudies“ seimui paskelbus, kad Lietuva įstoja į Sovietų Sąjungą, 1940 m. liepos 23 d. JAV vienos pirmųjų iš valstybių aiškiai pareiškė nepripažįstančios Sovietų Sąjungos okupacijos trijų Baltijos šalių atžvilgiu ir patikino, kad iki tol JAV buvusi Lietuvos, Latvijos ir Estijos konsulinė bei diplomatinė veikla galės ir toliau būti tęsiama, taip pat bus apsaugotas minėtų šalių turtas JAV¹⁵. Tokiai savo pozicijai patvirtinti JAV kurį laiką stengėsi išlaikyti iki okupacijos galiojusius tam tikrus formalumus; kai 1940 m. vasarą JAV karo atašė vyko į Maskvą, prieš prašydamas vizos iš sovietų ambasados, jis kartu paprašė vizos iš Lietuvos ir Latvijos pasiuntinybių¹⁶. Tokia JAV pozicija tiek Lietuvos pasiuntinybei Vašingtone ir konsulinėms įstaigoms, tiek visai LDT teikė vilties, kad Lietuvos klausimas tarptautinėje aplinkoje nenueis į užmarštį. Taigi viena pagrindinių JAV dirbusių Lietuvos diplomatų užduočių buvo su vietos lietuvių pagalba valdžios sluoksniuose nuolat kelti nepriklausomos Lietuvos bylos klausimą ir išlaikyti JAV nepripažinimo politiką okupuotos Lietuvos atžvilgiu¹⁷. Be išorinių politinių tikslų, tuometinė diplomatų ir politinės išeivijos aplinka gyvai svarstė ir Lietuvos vyriausybės sudarymo egzilyje klausimą bei ieškojo galimybių finansiškai paremti Lietuvos pabėgėlius Vakaruose ir ištremtuosius į Rytus. Šioje srityje aktyviai veikė ir Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis. 1941 m. gruodžio 18 d. jis nusiuntė JAV valstybės sekretoriui C. Hul-

lui notą, kurioje ragino kuo greičiau spręsti tremtinių Sibire klausimą¹⁸ ir kartu teiravosi dėl galimybės JAV sudaryti egzilinę Lietuvos vyriausybę¹⁹. P. Žadeikio 1942 m. sausio 12 d. laiške A. Smetonai minima, kad sprendimas dėl „vyriausybės svetur“ sudarymo buvo atidėtas²⁰. Tai reiškia, kad šis klausimas JAV valdžios sluoksniuose buvo „išaldytas“ neribotam laikui. Kiek žinoma, Lietuvos diplomatų egzilinės vyriausybės klausimas JAV valdžios sluoksniuose daugiau nebuvo keliamas.

Lietuvos pasiuntinybei ir dviem konsulatams JAV, kaip ir kitoms tebeveikusioms Lietuvos atstovybėms, vykdžiusioms diplomatinės politinės užduotis, tuomet nemažai problemų kėlė finansinis išsilaikymas, nes okupavus Lietuvą nutrūko ir diplomatinų atstovybių finansavimas. Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone iš turėtų pasiuntinybės sąskaitoje kreditų nesumažintus atlyginimus gavo iki 1940 m. rugsėjo mėn.²¹ Tų pačių metų gruodžio 27 d. P. Žadeikis parašė notą Valstybės departamentui dėl JAV bankuose esančių Lietuvos sumų „atšildymo“ pasiuntinybėms ir konsulatams išlaikyti²². Jis buvo neformaliai informuotas, kad lėšos gali būti skiriamos tik pasiuntinybėms ir konsulatams, esantiems Amerikos kontinente²³. Vėliau P. Žadeikis minėjo, kad jei Valstybės departamentas nuspręs „atblokuoti“ Lietuvos sumas JAV bankuose, tai pinigai atiteks tik teisėtai vyriausybei²⁴. Iki to laiko buvusios nepriklausomos Lietuvos lėšos, laikytos JAV bankuose, buvo perkeltos į JAV federalinio rezervo banką, į „Lietuvos Vyriausybės dolerinę sąskaitą“, kur taip pat buvo laikoma ir Lietuvos aukso sąskaita²⁵. Nuo 1941 m. gegužės mėn. Valstybės departamentas, kontroliuojamas Iždo departamento, sutiko iš blokuotų sąskaitų išmokėti tam tikras pinigų sumas tik pasiuntinybėms Vašingtone, Buenos Airėse, konsulatams Niujorke, Čikagoje, Buenos Airėse ir JAV esantiems prezidentui A. Smetonai bei negalintiems iš „atostogų“ grįžti į savo šalį asmenims²⁶. Kadangi JAV finansų ministerija draudė Lietuvos lėšas naudoti Europos insti-

tucijoms išlaikyti, P. Žadeikis iš savo atstovybei gaunamų pinigų tam tikrą sumos dalį kurią laiką skirdavo sunkiausiai išsilaikančiai Lietuvos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto²⁷, vėliau iš pasiuntinybės sąskaitos finansuodavo ir kitas Lietuvos diplomatinės atstovybes Europoje.

1940 m. vasarą pradėjus uždarinėti Lietuvos pasiuntinybes, jose dirbę Lietuvos diplomatai, netekę darbo ir pragyvenimo šaltinio sau ir savo šeimai, sunkiai taikydavosi prie susiklosčiusių gyvenimo aplinkybių. Ne lietuvių valia uždarius Lietuvos pasiuntinybę Berlyne, toks pats likimas ištiko ir jos darbuotojus. Buvęs pasiuntinybės patarėjas J. Kajeckas ketino išvykti į JAV. Dr. Juozo Šaulio, P. Klimo ir Edvardo Turausko siūlymu²⁸ S. Lozoraitis, remdamasis užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio telegrama, kurioje jis valstybės katastrofos atveju įvardijamas kaip Lietuvos diplomatijos šefas, ir norėdamas sustiprinti diplomatinį atstovavimą JAV, paskyrė J. Kajecką pasiuntinybės Vašingtone patarėju²⁹. Pasiuntinys P. Žadeikis rašė S. Lozoraičiui, kad norint skirti į atstovybę papildomą žmogų pirmiausia turi būti gautas pasiuntinybės vadovo leidimas, be to, nėra vilčių gauti iki tol kitose atstovybėse turėtą atlyginimą³⁰. Vėliau S. Lozoraitis atsiprašė Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio, kad dėl šio paskyrimo iš anksto su juo nesikonsultavo³¹.

Nors diplomatinis personalas Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone ir buvo sustiprintas, tačiau Antrojo pasaulinio karo metu informaciniai saitai su Europoje dirbančiais diplomatais buvo gana sudėtingi. Dėl per didelio atstumo ir susisiektimo problemų P. Žadeikis nedalyvavo pirmajame Lietuvos diplomatų susitikime Romoje³², kurio metu buvo įkurtas Tautinis komitetas³³, pretendavęs į aukščiausiąją egzilinę instituciją. Nors vėliau prie Romos nutarimų prisidėjo ir visi kiti pasitarime nedalyvavę pasiuntiniai, tačiau P. Žadeikis³⁴, labiau angažavęsis JAV lietuvių išeivijos politiniam procesui, pirmenybę teikė mėnesiu anksčiau JAV

susikūrusiai Lietuvai gelbėti tarybai, todėl skeptiškai vertino tokio organo kūrimą. Tautinio komiteto idėja jau sklandė 1940 m. rugpjūčio mėn. Berne įvykusiame kai kurių diplomatų pasitarime, todėl apie tai sužinojęs P. Žadeikis atsakė S. Lozoraičiui, kad tikslingiau būtų orientuotis į vyriausybės formavimą, tai yra remtis į prezidentu tebesantį A. Smetoną, kuris neutralioje teritorijoje galėtų paskirti ministrą pirmininką, o šis savo ruožtu sudarytų Lietuvos vyriausybę užsienyje³⁵. Po Romos pasitarimų S. Lozoraitis rašė P. Žadeikiui, kad „šiuo tarpu tegalima sudaryti komitetą, o ne vyriausybę, nes jos sudarymas galėtų sukelti pripažinimo klausimą, o per tai galėtų susilpninti tų pasiuntinių padėtį, kurie yra pripažįstami“³⁶. S. Lozoraitis taip pat užsiminė, kad Europoje preliminarai tokia vyriausybė galėtų būti sudaryta gal tik Ispanijoje³⁷. Vis dėlto Lietuvos pasiuntinys Vašingtone, beje, veikiamas JAV lietuvių išeivijos nuotaukų, abejojo formalaus Tautinio komiteto, daugiau negu per pusmetį nieko nenuveikusio, sėkme³⁸. Galima sakyti, P. Žadeikis buvo teisus, nes Tautinis komitetas, neturėdamas laisvės veikti tuometinėje kariaujančioje Europoje ir negalėjęs bendrai veiklai konsoliduoti įvairiose šalyse buvusių jo narių, neišplėtė savo veiklos ir tyliai nugrimzdo į užmarštį.

Prieš Lietuvos okupaciją užsienio reikalų ministras J. Urbšys įtaigia forma paskyrė valstybės katastrofos atveju S. Lozoraitį diplomatinės šefu. Tuo metu niekas iš Lietuvos pasiuntinių neprieštaravo tokiam paskyrimui. Pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis, kaip senosios diplomatų kartos atstovas, galbūt jautė tam tikrą nuoskaudą dėl jo asmenybės „aplenkimo“, šefu paskiriant jaunosios kartos diplomata (užsienio reikalų ministras net nepaminėjo jo kaip diplomatinės šefo pavaduotojo), ir dėl to, kad buvo neįvertinta pasiuntinybės Vašingtone įtaka ir svarbumas. Todėl jis retsykais polemizavo su Lietuvos diplomatais dėl galimybių sudaryti diplomatinės tarnybos koordinacinę bei politinę instituciją, kuri suvienytų visus arba dalį pasiuntinių. Apskritai diplomatinės veiklos ko-

ordinavimas ir politinių gairių nustatymas yra gana plati tema, verta būti atskiro tyrimo objektu. Čia galima tik paminėti, kad P. Žadeikis Lietuvos politinių gairių nustatymui, kol bus sudaryta egzilinė vyriausybė, siūlė sudaryti penkių akredituotų ministrų kolegiją, į kurią įeitų Lietuvos pasiuntiniai Londone, Buenos Airėse, Berne (išreiškiant kolektyvinę nuomonę su pasiuntiniais Paryžiuje ir prie Tautų Sąjungos), Vatikane (taip pat atsiklausiant ir S. Lozoraičio nuomonės) ir Vašingtone³⁹. Kiek anksčiau P. Žadeikis laiške pasiuntiniui Londone Broniui Kaziui Balučiui minėjo mažesnės sudėties kolegiją, į kurią įeitų pasiuntiniai Vašingtone, Londone ir Buenos Airėse, o einantis diplomatijos šefo pareigas dr. J. Šaulys būtų kolegijos dekanas (B. K. Balutis siūlė, kad įgaliotų ministrų „užsienio reikalų kolegijai“ vadovautų A. Smetona⁴⁰, tačiau prezidento buvimo JAV sąlyga buvo neužsiimti jokia politine veikla). Pagal P. Žadeikio modelį, kolegijos nariai buvo lygūs, „informuodami vienas kitą veikia savarankiškai“⁴¹. Toks pasiuntinio Vašingtone modelis faktiškai jau egzistavo nuo pat 1940 m., kai kiekviena tuometinėmis sąlygomis tebeveikusi Lietuvos pasiuntinybė ir joje dirbę diplomatai, atsižvelgdami į vietos aplinkybes ir sąlygas, dirbo ir sprendė savarankiškai, be tam tikros valdžios (kurios, beje, ir nebuvo) nurodymų. Žinoma, priimant nestandartinius sprendimus (dėl atstovybių perdavimo, protesto notų rašymo ir t. t.) Lietuvos diplomatai visada tarpusavyje tardavosi. Šiek tiek vėlesnė P. Žadeikio išplėsta idėja apie akredituotų ministrų kolegiją jau orientavosi į politinių gairių nustatinėjimą. Tikėtina, kad ši P. Žadeikio idėja turėjo vesti vadovaujančio politinio organo išeivijoje sudarymo linkme, tačiau Lietuvos pasiuntinys Buenos Airėse Kazimieras Graužinis manė, kad „gal tai ir įdomi kombinacija, bet gyvenamosiomis aplinkybėmis man atrodo visiškai nereali“⁴². Po kurio laiko P. Žadeikis laiške dr. J. Šauliui rašė, kad A. Smetonai negalint grįžti į okupuotą Lietuvą, santykiuose su kitų šalių vyriausybėmis diplomatijos šefas, du jo pavaduotojai ir kiti pasiuntiniai „užima

moralinę Lietuvos atstovavimo poziciją“, o tarpusavio santykiuose prezidentas A. Smetona kartu su pasiuntiniais sudaro „vyriausiąjį politikos gairių kolegialinį centrą“, kurio rekomendacijos turi pasiūlymų, o ne įsakymų galią⁴³. Po prezidento A. Smetonos mirties P. Žadeikis vėl pasiūlė sudaryti „Lietuvos atstovų užsienyje kolegiją“, į kurią jau įeitų diplomatijos šefas ir du jo pavaduotojai⁴⁴. Tačiau remiantis S. Lozoraičio archyvu galima teigti, kad pasiuntinio Vašingtone siūlymas deramo atgarsio nesulaukė, todėl vėliau, atrodo, ir pats P. Žadeikis daugiau nebekėlė pasiuntinių kolegijos, kaip siekiančios tapti rimtu politiniu centru, klausimo. Nors tebeveikusius Lietuvos pasiuntinius jis ir vadino Ministrų kolegija, tačiau tai buvo tik žodžių žaismas, atitinkantis iki tol būtą pasiuntinių veiklos vidaus tvarką tarpusavio informacijos keitimosi ir koordinacijos srityje.

1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje vykusioje „Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antroje konferencijoje“ P. Žadeikis pirmą kartą po nepriklausomybės netekimo atvyko į Europą. Lietuvos pasiuntinys Vašingtone šiek tiek rezervuotai žiūrėjo į savo laikiną pasitraukimą iš posto, nes nenorėjo, kad tai turėtų neigiamų padarinių atstovavimo statusui⁴⁵. Kaip jau minėta, JAV Valstybės departamentas ne tik kontroliavo finansinę LDT veiklą, bet ir darė įtaką tiek diplomatų, tiek visos lietuvių išeivijos politinei nuomonei. Tą kartą Valstybės departamentas teigiamai įvertino Lietuvos laisvinimo organizacijų susitikimą ir P. Žadeikio dalyvavimą jame⁴⁶ (buvo atvejų, kai JAV valdžios struktūros nepalankiai atsiliepdavo apie Lietuvos diplomatijos šefo vykimą į JAV arba diplomatų idėją suorganizuoti LDT pasitarimą). P. Žadeikis kelias dienas trukusių pasitarimų metu aktyviai dalyvavo tarpusavio diskusijose, tarėsi dėl bendrų diplomatų ir VLIK'o sąlyčio taškų, perskaitė pranešimą apie lietuvių išeivijos politinę veiklą⁴⁷.

Dėl penktajame–šeštajame dešimtmečiais vyravusių nesutarimų tarp diplomatų (ypač diplomatijos šefo S. Lozoraičio) ir siekusio lie-

tuvių išeivijoje seimo ir vyriausybės vaidmens VLIK'o Lietuvos atstovas Vašingtone P. Žadeikis laikėsi nuomonės, kad pasiuntinių ir VLIK'o santykiai negali būti kaip diplomatinių atstovų ir vyriausybės, kol VLIK'o Vykdomoji taryba nebus pripažinta egziline vyriausybe kurioje nors šalyje⁴⁸.

1952 m. P. Žadeikis Londone dalyvavo trijų pasiuntinių pasitarime (su S. Lozoraičiu ir B. K. Balučiu) aktualiausiais politiniais klausimais. Pasiuntinių susitikimu labai domėjosi lietuvių politinė išeivija; ji vylėsi, kad bus išspręstas santykių su VLIK'u klausimas. Dešimt pagrindinių JAV lietuvių išeivijoje veikiančių politinių grupių, prieš išvykstant P. Žadeikiui į Londoną, nusiuntė jam laišką, kuriame išreiškė pageidavimą, kad pasiuntiniai ir VLIK'as derintų diplomatinę, politinę veiklą⁴⁹. Susitikimo metu pasiuntiniai svarstė bendradarbiavimo ir pasitarimų su VLIK'u, dr. S. A. Bačkio dalyvavimo VLIK'o Vykdomojoje taryboje ir kitus klausimus⁵⁰. Tuo metu Londone vyko ir Baltijos šalių diplomatų pasitarimas, kuriame P. Žadeikis apžvelgė politinę padėtį JAV bei prezidento dvyliktųjų okupacijos metinių proga paskelbtą laišką, kuriame dar kartą patvirtinama, kad JAV laikosi Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politikos⁵¹.

Lietuvos pasiuntinys Vašingtone nuolat kėlė Lietuvos klausimą JAV valdžios sluoksniuose. 1951 m. prieš rengiamą „keturių didžiųjų konferenciją“ (JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga) P. Žadeikis, lankydamasis Valstybės departamente, pasidomėjo, ar minėtame susitikime bus svarstomas Baltijos šalių klausimas, tačiau jam buvo pasakyta, kad „esą daug svarbesnių tai konferencijai uždavinių, kaip, pavyzdžiui, nusiginklavimo, Austrijos, Vokietijos problemos ir kitos“⁵².

1957 m. gegužės 11 d. mirus Lietuvos diplomatiniam atstovui JAV, nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui P. Žadeikiui, iki to laiko buvęs jo padėjėjas pasiuntinybės patarėjas J. Kajeckas perėmė Lietuvos atstovo JAV pareigas. Praėjus daugiau nei savaitei Valsty-

bės departamento Baltijos skyriaus viršininkas Howardas Triversas susitikimo su S. Lozoraičiu (jam lankantis JAV) metu pareiškė, kad J. Kajecko pareigų klausimas jau išspręstas⁵³. Remiantis J. Kajecko raštu galima teigti, kad Lietuvos diplomatijos šefas S. Lozoraitis norėjo tapti P. Žadeikio įpėdiniu, tačiau Valstybės departamentas nepritarė jo kandidatūrai⁵⁴. Galima prielaida, kad Valstybės departamentas vengė S. Lozoraičio, turėjusio plačius įgaliojimus (diplomatijos šefas, „Kybartų aktų“ tituliaras – ministras pirmininkas ir einantis prezidento pareigas). Nors dalis įgaliojimų tebuvo teisinės fikcijos (S. Lozoraitis „Kybartų aktais“ paskutinį kartą pasinaudojo 1945 m.), tačiau S. Lozoraitis jų neatsisakė, o atidėjo tinkamesniam laikui. P. Žadeikis taip pat pritarė šiai idėjai, nes, anot jo, „Kybartų Aktais gali reikšti valstybinio kontinuiteto formalinę liniją ir toli gražu nereiškia „vadizmo“ kontinuiteto, tai vargu būtų išmintinga vengti kad ir jų panaudojimo kaip vienybinio tikslingumo sumetimais, taip ir tarptautinėms apystovoms tokią kryptį sugestionuojant ateityje“⁵⁵.

J. Kajeckui tapus Lietuvos diplomatinio atstovu JAV, iškilo būtinumas sustiprinti pagrindinę Lietuvos atstovybę. Ilgėjant diplomatinės tarnybos pareigūnų amžiui, kilo jos tęstinumo problema. JAV administracijos nusistatymu bu-

vo pripažįstami tik tie diplomatai, kurie savo karjerą pradėjo dar Lietuvos nepriklausomybės laikais. Kaip tik panašiu metu iš Lietuvos atstovo Paryžiuje pareigų dėl sunkios finansinės padėties ketino pasitraukti dr. S. A. Bačkis ir išvykti į JAV. Valstybės departamentui sutikus, jam buvo pasiūlytos patarėjo pareigos Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone; ten nuo 1960 m. birželio mėn. jis ir pradėjo dirbti. J. Kajeckas tokį paskyrimą įvertino teigiamai: „Šis paskyrimas sustiprins Pasiuntinybę prityrusia jėga ir užtikrins atstovavimo tęstinumą“⁵⁶.

IŠVADOS

Sudėtingu Lietuvos istorijos laikotarpiu Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis, atstovavęs senajai diplomatų kartai, buvo aktyvus Lietuvos interesų reiškėjas. Nors dėl didelio atstumo Lietuvos atstovybės Vašingtone ir Europoje dirbusių pasiuntinių tarpusavio veikla nebuvo labai glaudi (P. Žadeikis buvo skeptiškai nusiteikęs Tautinio komiteto atžvilgiu), tačiau, kita vertus, Lietuvos atstovybės Vašingtone ir paties pasiuntinio, kaip tarpininko tarp JAV Valstybės departamento ir lietuvių diplomatų, vaidmuo buvo vienas esminių Lietuvos diplomatinėje tarnyboje.

Nuorodos

¹ Tuometinis Lietuvos diplomatijos šefas dr. S. A. Bačkis 1991 m. rugsėjo 6 d. laiške Lietuvos užsienio reikalų ministrui A. Saudargui pranešė apie savo, kaip diplomatijos šefo, veiklos nutraukimą.

² 1957–1968 m. JAV Valstybės departamentas J. Kajecką pripažino kaip laikinąjį reikalų patikėtinį.

³ 1976–1977 m. JAV Valstybės departamentas S. A. Bačkį pripažino kaip laikinąjį reikalų patikėtinį.

⁴ Nuo 1992 m. S. Lozoraitis jaunesnysis buvo paskirtas ambasadoriumi.

⁵ A. Gaigalaitė, „Lietuvos diplomatinė tarnyba sovietinės okupacijos išvakarėse“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1997, t. 36, p. 185, 187, 189, 198, 201, 202.

⁶ „Ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus telegrama Lietuvos pasiuntinybėms užsienyje“, *Lietuvos oku-*

pacija ir aneksija 1939–1940 m.: Dokumentų rinkinys, Vilnius, 1993, p. 298.

⁷ Ibid., p. 304–305.

⁸ Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio 1940 m. birželio 26 d. telegrama, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1019, ap. 7, b. 2254, l. 59.

⁹ Plačiau apie tai žr.: L. Jonušauskas, „Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940–1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 7–19.

¹⁰ K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*, Vilnius, 1996, p. 426; dr. S. A. Bačchio asmeninis archyvas.

¹¹ Ibid.

¹² P. Žadeikio 1940 m. liepos 25 d. protestas, LCVA, f. R-1019, ap. 1, b. 1, l. 10.

¹³ Plačiau apie tai žr.: L. Jonušauskas, op. cit.

¹⁴ *Vyriausybės žinios*, 1940, rugpjūčio 15, Nr. 725, p. 29.

¹⁵ W. J. Hough, „The annexation of the Baltic States and its effect on the development of Law prohibiting forcible seizure of territory“, *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, 1985, No. 2, p. 389–390.

¹⁶ P. Žadeikio 1940 m. rugsėjo 14 d. laiškas E. Turauskui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁷ JAV nepripažinimo politikos klausimu neišskirdavo kurios nors šalies, o kalbėdavo apie visas tris Baltijos šalis kartu – Lietuvą, Latviją ir Estiją.

¹⁸ P. Žadeikio 1942 m. gegužės 8 d. laiškas B. K. Balučiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje. Tremtinių Sibire klausimas buvo keliamas ir 1942 m. sausio 17 d. bei kovo 23 d. P. Žadeikio notose, *ibid.*

¹⁹ Dr. S. A. Bačkis, „Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 36, p. 32.

²⁰ P. Žadeikio 1942 m. sausio 12 d. laiškas A. Smetonai, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 456.

²¹ P. Žadeikio 1940 m. rugsėjo 14 d. laiškas E. Turauskui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²² P. Žadeikio 1941 m. sausio 3 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ P. Žadeikio 1941 m. gegužės 16 d. laiškas S. Girdvainiui, *ibid.*

²⁵ P. Žadeikio 1941 m. liepos 25 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ P. Žadeikio 1942 m. kovo 17 d. laiškas A. C. Cicognani, *ibid.*

²⁸ S. Lozoraičio 1941 m. sausio 18 d. laiškas K. Škirpai, *ibid.*

²⁹ S. Lozoraičio 1940 m. rugpjūčio 8 d. raštas P. Žadeikiui, *ibid.*

³⁰ P. Žadeikio 1940 m. rugpjūčio 24 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

³¹ S. Lozoraičio 1940 m. spalio 18 d. laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*

³² Berno susitikime nedalyvavo pasiuntiniai Londone B. K. Balutis ir Buenos Airėse K. Graužinis.

³³ Plačiau apie tai žr.: L. Jonušauskas, *op. cit.*

³⁴ P. Žadeikio 1941 m. spalio 29 d. laiškas A. Smetonai, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 445.

³⁵ P. Žadeikio 1940 m. rugsėjo 3 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

³⁶ S. Lozoraičio 1940 m. spalio 19 d. laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*

³⁷ *Ibid.*

³⁸ P. Žadeikio 1941 m. gegužės 16 d. laiškas S. Girdvainiui, *ibid.*

³⁹ P. Žadeikio 1942 m. kovo 6 d. laiškas K. Graužiniui, *ibid.*

⁴⁰ P. Žadeikio 1942 m. vasario 5 d. laiškas B. K. Balučiui, *ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² K. Graužinio 1942 m. kovo 25 d. laiškas A. Smetonai, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 346.

⁴³ P. Žadeikio 1942 m. rugsėjo 21 d. laiškas dr. J. Šauliui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁴⁴ P. Žadeikio 1946 m. birželio 22 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁴⁵ P. Žadeikio 1947 m. kovo 14 d. laiškas B. K. Balučiui, *ibid.*

⁴⁶ P. Žadeikio 1947 m. birželio 20 d. atmintinė, *ibid.*

⁴⁷ Lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų antrosios konferencijos trečias posėdis, 1947 m. rugpjūčio 6 d., *ibid.*

⁴⁸ P. Žadeikio 1948 m. rugsėjo 27 d. raštas, *ibid.*

⁴⁹ Dešimties politinių grupių atstovų 1952 m. birželio 7 d. laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*

⁵⁰ Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir Lietuvos pasiuntinių ministerio Londone B. K. Balučio ir ministerio Vašingtone P. Žadeikio pasitarimų, įvykusių Londone 1952 m. nuo birželio 26 d. iki liepos 7 d., protokolai, *ibid.*

⁵¹ Baltijos šalių diplomatinių atstovų pasitarimas 1952 m. birželio 27–30 d., *ibid.*

⁵² P. Žadeikio 1951 m. kovo 1 d. atmintinė, *ibid.*

⁵³ S. Lozoraičio 1957 m. gegužės 21 d. atmintinė, *ibid.*

⁵⁴ J. Kajecko 1957 m. rugpjūčio 9 d. atmintinė, *ibid.*

⁵⁵ P. Žadeikio 1948 m. rugsėjo 27 d. raštas, *ibid.*

⁵⁶ „Laisvos Lietuvos Atstovybė Vašingtone“. Pokalbis su Lietuvos atstovu Juozu Kajecku apie Atstovybės teises, darbus ir JAV-bių laikyseną Lietuvos reikalu“, *Lietuvių dienos*, 1961, Nr. 2, p. 7.

Gauta 2002 08 12
Lietuvos Respublikos
užsienio reikalų ministerija,
J. Tumo-Vaižganto g. 2, Vilnius

Laurynas Jonušauskas

DIPLOMATIC REPRESENTATION OF LITHUANIA IN WASHINGTON IN THE 40S–50S

Summary

After the occupation of Lithuania by the Soviets in 1940, the Lithuanian Mission in Washington became almost the most important anchor of the Lithuanian Diplomatic Service. This article reviews work of the Lithuanian Mission in Washington in the 40s–50s. At that time the Lithuanian ambassador was Povilas Žadeikis who was an active speaker for the interests of Lithuania in the USA government. He raised the questions regarding the formation of the Lithuanian exile government and “freezing” of the Lithuanian capital, which was in the US Reserve, in the bank. He was also very active within the diplomatic service, considered and made various

proposals to the council members regarding forms of political authorities in exile.

Due to big distance between the Lithuanian Missions in Washington and Europe, the activities of the corresponding ambassadors were not very concerted (Povilas Žadeikis was very sceptical regarding the National Committee). However, on the other hand, the role of the Lithuanian Mission and the representative himself as of a mediator between the US authorities and Lithuanian diplomats was one of the most essential in the Lithuanian Diplomatic Service.